

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВИЙ ВИМІР)

PECULIARITIES OF GENDER SOCIALIZATION OF SCHOOL YOUTH (SUBJECTIVE-ACTION REVIEW)

У статті розглянуто можливості й перспективи суб'єктно-вчинкового підходу до розв'язання актуальних проблем ґендерної соціалізації учнівської молоді. Вчинок визначено як одиницю культурно-історичного поступу людства. Доведено, що досягнення ґендерного паритету є перспективним кризь призму категорій самодетермінації вчинкової активності й самосуб'єктності в процесі організації життя особистості, яка зростає. Статеворольову ідентифікацію визначено як важливий складник виховного впливу, що пов'язаний із засвоєнням і реалізацією конкретних ґендерних учинкових патернів. Досліджено ґендерні особливості вчинкової активності старшокласників. Виявлено традиційний розподіл статеворольованих вчинкових візріців, поляризацію фемінності/маскулінності, увиразнення їхньої діаметральної протилежності, інакшості у сфері сексуально-репродуктивних та емоційно-чуттєвих інфраструктур. Зроблено висновки, що юнаки більшою мірою є пасивним об'єктом асиміляції усталених ґендерних приписів; перерозподіл із жінкою чоловічої активної статеворольованої ролі («годувальника сім'ї») не змінив спрямування статеворольованих установок чоловіка; гіпертрофована маскулінність корелює зі статеворольованою стереотипізацією свідомості, формуванням конкретних ґендерних установок; простежується патріархально звужена ґендерна соціалізація учнівської молоді. Виявлено тенденції моральної та особистісної дезінтеграції вчинкових проєкцій дівчат-респондентів, потенційну схильність останніх до гіперґендерної фемінної поведінки, ризику віктимізації. Доведено, що низький рівень рефлексії досліджуваних учнів гальмує потенційний розвиток нових онтологічних ставлень щодо себе та світу. Визначено за доцільне подальше розроблення формувальних психолого-педагогічних впливів у напрямі ґендерної соціалізації. Зазначено, що репрезентовані ґендерні особливості суб'єктно-вчинкової активності учнівської молоді є суттєвим інформаційним показником і можуть бути враховані для розвивально-корекційної роботи з учнями старшого шкільного віку.

Ключові слова: виховання, ґендер, ґендерна соціалізація, вчинок, суб'єктність, суб'єктно-вчинковий підхід, ґендерні візріці вчинкової активності, особистість, яка зростає, учнівська молодь.

тньо-вчинковий підхід, ґендерні візріці вчинкової активності, особистість, яка зростає, учнівська молодь.

The article reveals the opportunities and perspectives of the subjective-action approach for solution of the actual problems of gender socialization of school youth. Gender-role identification is considered as an important component of education and associated with the learning and implementation of specific gender action patterns. Achieving gender parity appears promising through the prism of the categories of self-determination of the action activity and self-sufficiency in the process of organizing a person's life. Accordingly, the action is considered as an integral psychological and pedagogical criterion for the effectiveness of school education, the reorganization of its system. Psychological ability, orientation and internal readiness of the school youth to action is considered an indicator of his mental-spiritual, personal, subjective progress in general. The investigation has been offered the analyze of gender characteristics of the subjective-action activity of school youth. According to the results the traditional distribution of sex-typed of action models, the polarization of femininity/masculinity, the recognition of their diametrical opposites, and the otherness in the field of sexual reproductive and emotional-sensory infrastructures have been proved. Besides, the low level of reflection of respondents has been blocked potential self-correction, the potential development of new ontological attitudes towards oneself and the world, including gender self-realization. Moreover, gender peculiarities of the action activity of school youth give reason to believe that the "sense of action" now receives a certain diffuse among the representatives of the male population, which are as a passive object of assimilation of the action gender models. There are some tendencies of moral and personal disintegration of the active projections of respondent-girls, potential tendency to hyper gender feminine behavior, to the risk of victimization. It will be necessary to form psychological and pedagogical influences in the direction of gender socialization.

Key words: upbringing, gender, gender socialization, action, subjectivity, subjective-active approach, gender models of action activity, personality, school youth.

УДК 159.922.77:159.943.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.24>

Кальба Я.Є.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

Постановка проблеми. В умовах нової соціокультурної реальності кардинальної перебудови потребує світоглядна матриця усталених поглядів, переконань, цінностей буття людської спільноти. Зміни, що відбуваються в соціумі, державі, вимагають нових орієнтирів творення життя, самовизначення молодих людей щодо традиційної та новітньої культури. Особлива відповідальність за

вирішення цього завдання відводиться практикам та інституціям, що стоять на сторожі виховання особистості, яка зростає. Сучасна освітня практика спрямована на формування в учнів світогляду, фундаментом якого є переважно наукові знання. Одна з важливих причин дисонансу, що існує сьогодні між навчанням і вихованням, – недостатній рівень осмислення й обґрунтування теоретико-методоло-

гічних засад освітньої науки. Сьогодні немає загально визнаного, чіткого й логічно структурованого уявлення про засадничу систему якостей особистості, яка дорослішає. Ці якості треба першочергово формувати й за рівнем їх розвитку достеменно визначати виховний ефект організованого освітнього процесу. У контексті зазначеної науково-практичної проблеми особливої актуальності набуває питання гендерної соціалізації молоді. Уважаємо, що цілеспрямоване засвоєння та реалізація гендерних учинкових патернів підростаючим поколінням відображає високий рівень культури, утвердження демократичних цінностей, зокрема втілення гендерної політики в державі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Учені зазначають, що гендерні приписи й нормативи поведінки інтеріоризуються суб'єктом діяльності в процесі онтогенезу, набуваючи суб'єктивного осмислення, переживання гендерної ролі, яке проявляється в єдності поведінки й самосвідомості (М. Боришевський, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Татенко, Т. Титаренко). Усвідомлення людиною своєї належності до чоловічої або жіночої статі, отожднення себе з її типовими представниками значною мірою визначають зміст поведінки, способі життя, формування особистісних якостей. Збагачення самоставлення Я – чоловік, Я – жінка є своєрідною віссю гендерної соціалізації, розвитку образу Я, набуття досвіду виконання гендерних ролей [1, с. 58].

Сьогодні гендерна соціалізація та виховання відображають ідею паритетності статей і їх взаємозамінність; індетермінацію біологічної належності гендерних ролей; гендерну компетентність як обізнаність із нормативами статево-рольової поведінки, гендерну чуйність як створення умов для повноцінного розвитку представників різної статі, попри статеві стереотипи й упередження, здатність розв'язувати проблеми навчання й виховання з позиції гендерної ідеології та гендерну толерантність як повагу до основоположних прав і свобод людини [3, с. 56].

Досягнення гендерного паритету видається перспективним крізь призму категорій самодетермінації вчинкової активності індивіда та самосуб'єктності в процесі організації життя особистості, атрибуції відповідальності в прийнятті рішення, життєтворчості як виходу за межі звичного та виклику стереотипам незалежно від статевої належності [4, с. 104].

Ідеться про потенційну екзистенційну автономність, імовірний автентичний спосіб буття молоді людини, такий, який відповідав би внутрішній сутності, душевно-духовній природі її «Я». Уважаємо, що такий спосіб цілком реально існує. Якщо суб'єктний підхід (С. Рубінштейн) виокремлює в людині

самостійність, самодостатність, авторське начало тощо, а вчинковий підхід (В. Роменець) робить наголос на значенні для неї стосунків з іншими людьми, із соціумом і його культурними цінностями, то суб'єктно-вчинковий підхід (В. Татенко) передбачає творче поєднання цих двох сутнісних диспозицій, притаманних людській природі [8, с. 10].

У зарубіжній психології своєрідним науковим аналогом означеної психолого-педагогічної проблеми є концепція С. Allred, яка, досліджуючи психолого-педагогічні принципи виховання вчинком, розглядає позитивний вчинок як одиницю творчого поступу учня в особистісному розвитку [11, с. 33; 12, с. 264].

Підсумовуючи означенні дослідження, вважаємо вчинок одиницею культурно-історичного поступу людства; осередком людського самопізнання й самотворення, що віддзеркалює психологію людини на кожному етапі її історичного та онтогенетичного становлення тощо.

Це дає підстави розглядати вчинок як інтегральний психолого-педагогічний критерій ефективності шкільного виховання, реорганізації його системи. Відповідно, психологічну спроможність, спрямованість і внутрішню готовність до вчинку вважати показником його душевно-духовного, особистісного, суб'єктного поступу загалом [2, с. 10].

У контексті конструювання суб'єктно-вчинкової активності, категорію гендеру будемо розглядати відповідно до віку, зони найближчого розвитку та провідного типу діяльності, основних новоутворень психічного розвитку особистості старшокласників.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати та емпірично дослідити гендерні особливості вчинкової активності учнівської молоді, зокрема суб'єктно-вчинкові інтенції, наміри, готовність і спроможність обирати, внутрішній самоконтроль, відповідальність за власне життя, життєві стратегії, життєтворчість тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засвоєння й реалізація конкретних гендерних вчинкових патернів особистістю, яка зростає, культивуються насамперед у найближчому соціальному мікросередовищі дитини, зокрема сім'ї, учнівському колективі, референтній групі тощо.

Аби дослідити окреслену проблему в контексті роботи, проведено анонімне опитування серед старшокласників (270 осіб). Предметом аналізу були обидві статі, їхні взаємини, взаємозв'язки та взаємодетермінації із соціальними системами різних рівнів. У процесі опитування учням пропонувалося поміркувати над питаннями такого змісту: «Чи існують, на Вашу думку, виключно жіночі й чоловічі вчинки?»; «Спробуйте навести приклади виключно жіночих і чоловічих учинків?»

Отриманий фактичний матеріал проаналізовано та систематизовано за такими критеріями:

а) констатація сексуально-репродуктивних учинкових алгоритмів обох статей;

б) констатація особливостей статево-рольових стосунків крізь призму емоційно-чуттєвих інфраструктур (дружба, кохання, сім'я, побут, обов'язки тощо).

Варто зауважити, що висловлювання представників обох статей виявилися загалом ідентичними. Наводилися приклади вчинків як позитивного, так і негативного змісту, а саме:

1) виключно фемінними вважалися вчинки:

- «народити дитину»;
- «наодинці народити й виховати дитину»;
- «самотнє материнство»;
- «відмовитися від дитини після народження»;

– «є жінки, які народжують на вулиці й викидають потім свою дитину і смітник»;

- «аборт»;
- «проституція» тощо;

2) виключно маскулініними вважалися вчинки:

- «зачати дитину»;
- «покинути дівчину, коли та повідомила, що вагітна»;
- «згвалтування»;
- «жигало»;
- «сутенерство»;
- «убивство».

Висловлювання та міркування щодо міжстатевої вчинковості узагальнено так:

- 1) особистісно-інтимне спілкування;
- 2) емоційно-особистісне спілкування;
- 3) внутрісімейне спілкування.

Отримані результати виявили негативний контент щодо осіб чоловічої статі. Характерна логіка репрезентованих суджень зумовлювалася насамперед тим, що образ «закоханої жінки», «дружини», «матері» респонденти наповнювали сутнісним, романтичним змістом, а образ «закоханого чоловіка», «батька» – здебільшого операційними характеристиками. Отже, якщо жінка «здатна зрозуміти», «пожертвувати собою», то чоловік – «захистити», «допомогти матеріально» чи, навпаки, «зрадити». Якщо для жінки на першому місці – «кохання», «сім'я», «діти», то для чоловіка – «гордість», «друзі», «робота», «потреба нових вражень, відчуттів (утамування «сенсорного голоду»)» тощо.

Зрештою, домінантні статево типізовані установки української ментальності програмують відповідну онтично-гендерну коловерть: жінка, мати, бабуся в усі віки вважалася берегиною домашнього вогнища, духовним, моральним стрижнем сім'ї, вірною дружиною, відданою і добропорядною. Батько ж – годувальник, він персоніфікує владу, є вищим дисципліна-

тором, наставником, прикладом для наслідування, об'єктом поваги й гордості тощо.

Сьогодні перерозподіл із жінкою чоловічої активної статево-типізованої ролі («годувальника сім'ї») не змінив спрямування статево-рольових установок чоловіка. Натомість у сучасному часопросторі простежується патріархально звужена соціалізація, на кшталт:

– юнки: «найбільший вчинок для чоловіка – це переступити через свою гордість»; «як чоловік може говорити, що любить Тебе, а спати з іншими тільки тому, щоб довести, який він Казанова»; «не розумію, чому хлопці зустрічаються з дівчатами з 16 років заради сексу, а одружуватися хочуть на незайманих»; «як чоловік може покинути свою сім'ю, своїх рідних дітей і піти в чужу сім'ю, виховувати чужих дітей»;

– юнаки: «тверде серце»; «схильні зраджувати жінок»; «деколи жорстокі й безвідповідальні у своїх вчинках» тощо.

Виникає запитання: чи існують цим емпіричним даним наукові пояснення?

А. Шопенгауер зазначає, що чоловіча схильність до непостійності в коханні закладена в них природою, тому любов чоловіка помітно слабшає з того моменту, коли вона отримує собі задоволення, майже всяка інша жінка для нього більш привабливіша, ніж та, якою він уже володіє. Любов жінки, навпаки, із цього моменту зростає [9, с. 371].

Проте не можна ігнорувати того факту, що любов, «справжня любов» виявляється в сутнісних учинкових спонуках, про що говорив й Е. Фромм: «Любов до когось – це не просто сильне почуття, це – рішучість, це – розумний вибір, це – відповідальність, це – вчинок» [8, с. 106].

Вочевидь, властива українцям кордоцентричність (від лат. *corcordis* – серце, зосередженість психічного життя навколо серця) у сфері міжстатевої вчинковості набуває певної дифузності з боку юнаків.

Характерні тенденції простежуються й у контексті проведеного нами психологічного експерименту. З допомогою проективної методики, малюнково-аперцептивного тесту (модифікований варіант тематичного аперцептивного тесту Г. Мюррея, адаптований Л. Собчик) здійснено спробу дослідити спроможність старшокласників проектувати реальність, ініційовану власними потребами, інтересами, почуттями, опираючись на власний учинковий досвід і виключно гендерні уявлення життєвої ситуації, психологічну залежність від останньої та зорієнтованість на вчинкові способи її вирішення [6, с. 32].

Для опрацювання отриманого емпіричного матеріалу використано метод контент-аналізу. Отже, обробка даних передбачала аналіз змістових аспектів учнівських нарративів

за співвідношенням до визначеної тематики та пов'язаних із нею тенденцій.

Стимульний матеріал передбачав вісім контурних малюнків із зображенням двох або трьох персонажів, ні вік, ні стать, ні соціальний статус яких визначити за малюнком неможливо. При цьому пози, експресія, ексцентрика, особливості розміщення фігур провокують колізію. Оскільки ж колізії, фруструючі ситуації тісно пов'язані з конкретним оточенням та обставинами, про які нагадує малюнок, останні дали можливість виявити змістовий бік вчинкової ситуації, з'ясувати наявне «проблемне поле», у якому перебувають респонденти.

За результатами дослідження, однією з провідних сюжетних ліній в оповіданнях учнів виявлено тему **«пошук дружби, кохання, взаєморозуміння»**. У цьому контексті увагу привертає високий рівень ідентифікації дівчат-респонденток із «самовідданим» персонажем (бути повністю щирим, відкритим і відданим своїм друзям, коханій людині), що в тексті супроводжується гіперболізацією образів. В означеній ситуації гіпербола є результатом немовби якогось оп'яніння почуттям, що заважає брати речі в їх справжніх розмірах (О. Потєбня). Як приклад наведемо фрагмент оповідання: *«... повний розпач... Це я і Андрій. Я – біжу за хлопцем, якого хочу пізнати ближче і глибше. Він, у свою чергу, тікає насамперед від себе, від своїх справжніх почуттів і не дає мені себе наздогнати... Він не винний... Просто в його житті не було стільки уваги й любові, скільки я на нього навалила...»*

Уважається, що конкретними формами вияву юнацького максималізму насамперед є гіперболізація, поляризація та своєрідна «космічна» фантазія. Коло антитетичних образів, якими зазвичай оперує юнацтво, до певної міри обмежене, а протиставлення досить шаблонні. Юність ще не бачить і не знає всієї повноти життя, яка посідає місце між крайнощами позитивного й негативного. Ось чому юнацтво здебільшого не визнає компромісів [5, с. 94].

Іншими темами, які зустрічалися в наративах учнів, виявилися:

– **«домінантність»**: прагнення впливати на інших людей (проблеми матеріального достатку: бідний – багатий; вплив влади, соціального статусу: господар – слуга; цар – раб; керівник – підлеглий);

– **«агресія»**: прагнення побороти супротивника, завдавши йому шкоди, яка може мати як вербальний характер (принизити словом), так і фізичний (бійка або ж навіть смертельна травма).

Вражаючим видається той факт, що в змальованих ситуаціях з агресивною тематикою події завершуються насильницькою або фатальною смертю, описують їх саме дівча-

та-респондентки. Пропонуємо характерні фрагменти: *«... дівчина перебувала в сильному розпачі. Вона дуже ненавиділа свою подругу, тому що вона зробила, і тому вирішує зробити їй щось погане. Вона її вбиває... Дівчина йде засмучена, але їй трохи вдоволено, що нарешті їй ніхто не буде заважати...»; «господар дуже злий на свого раба й бажає його покарати досить суворо. Рабу ж усе байдуже. Він стільки настраждався в житті, що йому ніщо не страшно. Господаря ще більше злить покірність і холонокровність раба, і він засуджує його до страти, щоб інші боялися...».*

Змальовані вище тенденції можна розглядати як суттєві аргументи моральної та особистісної дезінтеграції старшокласниць. Означені факти дають змогу говорити про потенційну схильність останніх до гіпергендерної фемінної поведінки, ризик віктимізації (ролі жертви).

Водночас домінуючими сюжетами в оповіданнях респондентів-хлопців виявилися:

– **«пристосування»**: пасивне підкорення зовнішнім силам, сором'язливість, несміливість, конформна поведінка: *«... двоє друзів розмовляють, а самотня людина тільки спостерігає за їхньою розмовою. Самотня людина хоче підійти, але не наважується на цей крок... Вона почувається зайвою...»;*

– **«гра»**: оптимізм, активність, безтурботність і безвідповідальність буття: *«... це нічний клуб», «дискотека, усі танцюють, веселяться, усім добре...»; «... це діти грають у гру...»* тощо.

Характерні тенденції можна розглядати як прояв учнями певних захисних механізмів, які обмежують власне волевиявлення, або ж як інфантильність, нездатність рефлексувати дійсність, а відтак її проектувати, про що свідчать багаторазові запитання: *«А звідки я можу знати, хто ці люди на малюнку? Чи що вони відчують?»*.

Під час ознайомлення з продуктами юнацької уяви виникає думка, що її характерними рисами є творча переробка буденних вражень. Вона має різні форми: від реалістично-примітивних, інфантильних (респонденти-хлопці) до асоціальних, фантастичних (респонденти-дівчата). Як буденне для юнацтва є все те, що вже не справляє яскравого враження на розум. Тому юнацтво – безкомпромісний вік, що виражається, як правило, антагонізмом між суб'єктивністю уяви та об'єктивністю розумових прийомів. З іншого боку, виявлений у досліджуваних низький рівень рефлексії блокує потенційну самокорекцію, потенційний розвиток нових онтологічних ставлень щодо себе та світу, зокрема гендерну самореалізацію. Принагідно зазначимо: кількісний аналіз результатів тестування дає змогу припустити, що більшість учнів, потрапляючи в певні життєві обставини, потенційно не здатні суб'ек-

тно, творчо протистояти онтичним перипетіям, а отже, суб'єктний вибір, атрибуція відповідальності, локус каузальності атрофовані. Про це свідчить низький рівень усвідомлення змісту колізійних ознак вчинкової ситуації (81% респондентів) і залежність від ситуації (61% респондентів).

Висновки з проведеного дослідження.

Опираючись на результати суб'єктно-вчинкового контенту нарративів учнівської молоді, можемо констатувати традиційний розподіл статево типізованих вчинкових патернів, поляризацію фемінності/маскулінності, увізнення їхньої діаметральної протилежності, інакшості у сфері сексуально-репродуктивних та емоційно-чуттєвих інфраструктур. Виявлені гендерні особливості вчинкової активності старшокласників дають підстави вважати, що «відчуття вчинковості» нині набуває певної дифузності серед юнаків, які більшою мірою є пасивним об'єктом асиміляції усталених гендерних приписів. Гіпертрофована маскулінність корелює зі статево-рольовою стереотипізацією свідомості, формуванням конкретних гендерних установок. Водночас виявлено тенденції моральної та особистісної дезінтеграції вчинкових проєкцій дівчат, що дає змогу говорити про потенційну схильність останніх до гіпергендерної фемінної поведінки, ризик віктимізації (ролі жертви).

Перспективною бачиться розроблення формувальних впливів у напрямі гендерної соціалізації учнівської молоді. Репрезентовані гендерні особливості суб'єктно-вчинкової активності учнівської молоді є суттєвим інформаційним показником і можуть бути враховані під час розроблення розвивально-

корекційної роботи з учнями старшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Говорун Т., Кікінежді О. Статя і сексуальність: психологічний ракурс : навчальний посібник. Тернопіль : Навч. книга : Богдан, 1999. 384 с.
2. Кальба Я.Є. Шкільному психологу: вчинковий потенціал старшокласника. Київ : Шк. світ, 2010. 128 с.
3. Кікінежді О.М. Егалітарна особистість у сучасному соціопросторі. *Психологія особистості*. 2015. № 1 (6). С. 52.
4. Людина. Суб'єкт..., 2006 – Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. 360 с.
5. Роменець В.А. Психологія творчості : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів. 2 вид., доп. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
6. Собчик Л.Н. Рисованный апперцептивный тест. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 32 с.
7. Татенко В.О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
8. Фромм Э. Революция надежды. Санкт-Петербург : Ювента, 1999. 245 с.
9. Шопенгауер А. Метафизика половой любви. Шопенгауер А. *Избранные произведения*. Москва : Просвещение, 1992. 680 с.
10. Beets M.W., Flay B.R., Vuchinich S., Acock A., Li K.K. & Allred C.G. School climate and teachers' beliefs and attitudes associated with implementation of the Positive Action Program: A Diffusion of Innovations Model. *Prevention Science*. 2008. № 9. P. 264.
11. Allred C.G. The Positive Action Program: A Blueprints Model Program. 2014. P. 33. URL: http://blueprintsconference.com/2014/presentations/T2B_Allred_Flay.pdf.